

Reform eller revolution i Latinamerika

Roberto Regalado Álvarez:
Latinamerika ved en skillevej,
Forlaget Arbejderen, København
2007, 222 sider, 175,00 kr.,
ISBN: 978-87-89599-65-6

Efter i årtier at lide under militære diktaturer, efterfulgt af de delvist påtvungne – og fejlslagne – neoliberalistiske strukturreformer, valgte indbyggerne i de fleste sydamerikanske lande i det nye årtusindes første år at vælge centrum-venstre eller rent venstre regeringer. På den vis er det i dag kun Peru og Colombia i Sydamerika, der styres af regeringer, der fortsat bekender sig til neo-liberalismen, i Peru anført af apribsten Alan García, som tidligere revolterede imod den Internationale Valutafonds diktater, men som i dag lydigt har gjort valutafondens politik til sin egen, og i Colombia den populære Álvaro Uribe, som har inviteret USA og dets militær indenfor, for at bekæmpe kokainproduktion og venstreorienterede guerillaer. Og så er der de tre Guyanas, som i århundreder var europæiske kolonier (Fransk Guyana er fortsat fransk koloni – officielt hedder det “oversøisk departement”) og som ingen i dag rigtigt regner med.

I en situation, hvor den nordamerikanske indflydelse i Sydamerika alvorligt udfordres af ledere som Hugo Chávez i Venezuela, Evo Morales i Bolivia og Rafael Correa i Ecuador, og hvor USAs forsøg på at etablere et pan-amerikansk fællesmarked under sit lederskab foreløbig er skrinlagt og udfordres af det sydamerikanske fællesmarked Mercosur, har det i mange år ikke været muligt at finde litteratur, der på dansk giver sig i kast

med at forklare denne udvikling og dens perspektiver.

Det bødede Forlaget Arbejderen på ved i efteråret 2007 at udgive bogen “Latinamerika ved en skillevej” af den cubanske økonom Roberto Regalado Álvarez. Forfatteren er et fremtrædende medlem af det cubanske kommunistparti og har en fortid som cubansk diplomat i USA og Nicaragua.

Bogens hovedtema – og dens stærke side – er fremlæggelsen af den klassiske diskussion om reform eller revolution og en opfølgning af denne diskussion i et latinamerikansk perspektiv frem til nutidens konflikter – for Latinamerika står (atter) ved en skille vej i disse år, og forfatteren lader i sin historiske gennemgang af temaet ingen i tvivl om, hvilken side han står på: “Venstrefløjens politiske alternativer,” konkluderer Regalado, “må skrives på revolutionens sider, selv om venstrefløj i dag er nødt til at kæmpe på den progressive samfundsreforms arena overfor den nyliberale kontrareform. Det vil være nødvendigt at bruge en eller anden form for revolutionær vold, eftersom de, der sidder på magten i verden, vil klamre sig til den til det sidste”.

Med baggrund i en kronologisk præsentation af den centrale diskussion om reform contra revolution indenfor de europæiske socialistiske internationaler fra Karl Marx og frem til Tony Blairs såkaldte “3. vej”, fører Regalado diskussionen frem til nutidens diskussioner blandt folkelige og revolutionære bevægelser og partier i Latinamerika i lyset af de allerseneste års skærpede økonomiske og sociale kriser, som øger de sociale modsætninger parallelt med, at venstrefløj-

Anmelderredaktion:
Chris Holmsted Larsen
Poul-Henrik Jensen
Svend Rybner
Thomas Wegener Friis

en i disse år vinder valgsejre ved parlaments- og lokalvalg over det meste af kontinentet. En diskussion, som gennem historien har delt – og fortsat deler – politiske ledere og bevægelser overalt i regionen, overfor først og fremmest nordamerikanske imperialismes forsøg på at gennem sætte sit “kontinentale dominanssystem”, som forfatteren udtrykker det.

Hele den første halvdel af bogen er helliget præsentationen af de europæiske internationalers historie, og anden halvdel, der fokuserer ind på Latinamerikas historie, vil gerne have det hele med: Kolonisering, nykolonialisme, panamerikanisme og imports substitution, inden vi bevæger os frem til de seneste årtier, der giver den officielle cubanske forklaring på de sorte år med militærdiktaturer, Ronald Reagan og dødspatruljer, frem til institutionaliseringen af nyliberalismen og den nyeste nordamerikanske strategi om at sikre sin dominans gennem det repræsentative demokratis rammer.

Og endelig frem til det, som denne anmelder gennem de næsten 200 sider havde glædet sig til: En analyse af den aktuelle situation og de politiske alternativer, som de i denne turbulente tid tegner sig for (den ny) venstrefløj på kontinentet. Men al pladsen var desværre brugt på den historiske forklaring, der skulle begrunde forfatterens afvisning af reformen som farbar vej for en nutidig socialistisk bevægelse. Lula i Brasilien, Hugo Chávez i Venezuela og Evo Morales i Bolivia får end ikke en side hver og vigtige politiske bevægelser som de jordløses bevægelse i Brasilien får kun en enkelt linie. Mere får vi ikke.

Bogens hovedformål synes

nemlig at være at oprids og forklare de væsentligste perioder i kontinentets (afhængigheds)historie i skyggen af de imperialistiske magters dominans overfor en latinamerikansk venstrefløj, som allerede er vel bekendt med disse begivenheder og som i disse år arbejder på at revidere og reformulere sine historiske teser og strategier efter i nogle år at have været under påvirkning af Sovjetunionens sammenbrud og kriser i de internationale socialistiske bevægelser. Parallelt hermed skulle man tro, at bogens danske udgave primært er møntet på at præsentere den danske venstrefløj for en ortodoks marxistisk fortolkning af Latinamerikas nyere historie, og herigenem særligt den nordamerikanske imperialismes nyere bestræbelser på at opnå “kontinental dominans”.

For der er ikke levnet meget plads til en egentlig fremlæggelse af de historiske begivenheder, som bogens analyser henviser til – så bogen er svær at læse, hvis ikke man er vel fortrolig med disse begivenheder i forvejen. Et godt og alt for typisk eksempel herpå er følgende afsnit, som skal vise hvorledes Carlos Menem i Argentina løber imperialisternes ærinde ved at demontere det traditionelle politiske system for derved at bane vejen for endelig nordamerikansk dominans: *“Ligesom det skete i Mexico for Salinas’ og Zedillos regeringer, var Menems periode i Argentina et eksempel på, hvordan den nyliberale omstrukturering opløser det nationale politiske system og tilmed påvirker de dele af borgerskabet, som er ansvarlige for at anvende dens recepter. Den offensiv, som Menem satte i gang i 1996 for at indføre arbejdskraftens fleksibilitet og udlevere pen-*

sionsfondene til spekulationskapitalen, var ikke aene et forræderi mod den peronistiske syndikalisme, som havde bidraget til hans valg. Den var også et brud med det system af sociale alliancer, som Juan Domingo Perón havde indført mellem 1946 og 1955” (side 162). Afsnittet giver kun mening, hvis man i forvejen er fortrolig med Salinas, Zedillos og Carlos Menems regeringsførelser i Mexico og Argentina. Og hvis man i forvejen har hørt om Juan Domingo Perón.

Det er også en svaghed i bogen, at forfatteren i den grad fokuserer på nordamerikansk imperialismes motiver og strategi for at opnå kontinental hegemoni, mens de interne modsætninger og dynamikker i de enkelte latinamerikanske lande eller i regionen som sådan nedtones eller slet ikke berøres. Men det ødelægger ikke glæden ved at læse om nutidig latinamerikansk historie – på vort eget sprog. Med sit særlige fokus egner bogen sig udmærket til studier på universitetet, handelshøjskolen eller lign., som et supplement til andre fremstillinger af moderne latinamerikansk historie – og dem må vi desværre nøjes med at læse på fremmedsprog, for dem findes der endnu ikke nogen af på dansk.

Christian Kaarsberg

“Når vi siger Ungdomshuset, mener vi hele byen”

Peter Birke & Chris Holmsted Larsen (Red.): *Besetze deine Stadt! Bz din by! Häuserkämpfe und Stadtentwicklung in Kopenhagen. Assoziation A. Berlin 2007. 222 s. ill. ISBN 978-3-935936-67-5*

I vinteren 2007 havde de fleste nok ventet, at Ungdomshuset ville blive ryddet. Men efterspillet kom nok bag på de fleste: At Nørrebro og Christianshavn var i undtagelsestilstand i en uge med næsten 1000 anholdte, international mediedækning og en bevægelse, som fortsatte med demonstrationer og aktioner, frem til det nye ungdomshus blev en realitet. Det er denne undren, der har motiveret redaktørerne, Peter Birke og Chris Holmsted Larsen, til at samle den tysksprogede antologi *Besetze deine Stadt!* Bogen udkom sidste år i Berlin med 15 bidrag i varierende størrelse og form (inkl. et løst indstukket kunstprojekt, Mapping Copenhagen) om Ungdomshuset, dets rydning og aktivister samt Christiania og den byudvikling og alternative bybevægelse, der har præget København i snart 40 år.

Besetze deine Stadt! Er ikke den korte, afgrænset analytiske beskrivelse af de københavnske konflikter, og nogen vil muligvis savne historisk stringens. Der er et kort kronologisk afsnit i punktform. Men ellers henvender antologien sig til den, der vil forstå, hvad der her og nu rører sig i de alternative miljøer i København og forstå kampene i en bredere nordeuropæisk sammenhæng; de historiske tilbageblik tjener som baggrundsstof for den nuværende situation. Alle bidragsydere har selv tilknytning til

Ungdomshuset, Christiania og/eller den venstreradikale bevægelse, og bogen er opbygget som en diskussion, hvor de med forskellige stemmer kommer med deres bud på begivenheder og prioriteter. Et 'fællesmøde' fristes man til at sige, hvor interview veksler med mere teoretiske baggrundsartikler. Den røde tråd er i forholdet mellem de enkelte afsnit, sådan at de kapitler, der indeholder mere interne vurderinger og beskrivelse af erfaringer, står på baggrund af kontekstkapitler, der sætter rammerne for forståelsen og samtidig knytter an til den generelle udvikling, der også berører samfundet 'udenfor' defineret urbant og rummeligt. Dermed får selv afsnit med interne dagligdagserfaringer, som den sarkastiske beskrivelse af den aktivistiske dagligdag mellem "Hausmeister und Philosophen", en bredere relevans for forståelsen af bevægelsens ideologiske ballast. Det sker helt overordnet fra antologiens start, hvor Ungdomshuset sættes ind i den historiske proces, der har omformet Københavns siden den såkaldte anden industrialisering fra midten af 1960'erne. I denne periode blev de klassiske arbejderboliger på brokvarterene gradvist affolket til fordel for socialdemokratiske projekter som Fingerplanens klare opdeling mellem bolig og arbejde inden for rammerne af den ekspanderende velfærdsstat. I afsnittet "Wonderful, Wonderful – København im Boom" er udgangspunktet de brændende biler og affaldscontainere i martsdage, og gennem begrebet om den mobile barrikade, som noget der adskiller og indhegner, føres blikket over på byrummets markedsføring med vækst- og konkurrencemål. Artiklen refererer

til Walther Benjamins Passageværk, og her og andre steder associeres analysen i Benjamins ånd fra en æstetisk vurdering af det enkeltstående tilfælde til en kritik af økonomiske og politiske bevægelser. Det er en metode, som skaber inciterende læsning men også har nogle klare faldgrupper, hvis det æstetiske får suverænt primat. Det lykkes imidlertid generelt at fastholde samfundsperspektivet og analysen af de økonomiske processer; når fx fotografier af den iranske shahs besøg i Rødovres daværende eksemplariske etagebyggeri kort indgår i beskrivelsen, karakteriserer det fint den proces, som har gjort, at disse boliger og deres beboere i dag er skrevet ud af nyhedsdækningen af hverdagsdanmark – når det ikke lige handler om vold og sammenstyrtende boligblikke! Dermed er hverken den nuværende borgerlige regering og en diffus 'normalisering' eller Ritt Bjerregårds kommune og sekten Faderhuset den primære skydeskive. De er led i en politisk styret udvikling, hvor udstødelse af byrummet i form af 'gentrificering' – udskiftning af beboermassen i takt med prisstigninger og overgang fra leje- til ejerboliger – sidestilles med nedskæringerne på de sociale ydelser og afskaffelsen af et universelt socialt netværk.

På dét grundlag rejser antologien sig som samtidshistorisk beskrivelse og kilde til de synspunkter, der prægede opstanden i marts. I en række interview giver personer, der på forskellig vis har været aktivt involverede i ungdomshusaktiviteter, synsvinkler og bud på, hvad der skete, som et forsøg på at begribe det i praktiske termer; som tak-tikker frem mod et mål. Som der

står i forordet, er bogen opstået af en spontan interesse for at samle forskellige vurderinger af begivenhederne "jenseits von Küchentischen in Wohngemeinschaften". Dét udtrykker to centrale præmisser for bogen: For det første, at bogens forfattere og målgruppe er venstreorienterede med sympati for Ungdomshuset, Christiania og idealet om 'fritrum' i byen. For det andet at undersøgelsen ikke bare vil forklare, hvad der er sket, men også motivere og underbygge den bevægelse, som er genstand for undersøgelsen. Når det er sagt betyder det på ingen måde, at bogen kun har relevans for den, der i forvejen deler præmisserne.

Her er en historisk gennemgang og sociologisk indsigt i bevægelsen, der ellers drukner i pressestrategi og forsimplede fremstillinger om 'forkælede unge'. Her bliver de overordnede perspektiver konkrete og nutidige, og samtidig med at aktivisterne fremlægger deres forståelse af at være en bevægelse imod markedsførelse, bliver mere internt venstreradikale begreber som 'fritrum' beskrevet uden hverken for mange indforståetheder eller den hyperakademiske tilgang hos det teoretiske bagland a lá venstreradikale tænkere som Antonio Negri og Michael Hardt.

To tyske aktivister kommer bl.a. med en udenforståendes syn på den danske ungdomshusbevægelse set med baggrund i Hamburgs BZ-kultur, fx er spørgsmålet om bevægelsens autonomi noget, der deler de danske og tyske aktivister. De danske aktivister er væsentlig mere positive over for at lade kommunen være formel ejer og har tillid til Fonden Jagtvej 69, mens tyskerne ser det som en latent fare i retning af apolitiserings. Antologi-

en er samlet omtrent samtidig med sidste års velfærdsprotester på socialområdet, og flere af bi-dragyderne kobler de to bevægelser sammen. Forskellen mellem de tyske og danske aktivister peger muligvis i den retning, selvom fusionen af de to bevægelser ikke umiddelbart blev til noget. En tilsvarende modsætning inden for den alternative bevægelse markerer de to afsnit om et Christiania, der midt i rydnings- og normaliseringstruslen balancerer mellem selvtilstrækkelighed og ønsket om en mere diffus opposition som en del af det danske samfund. Endelig er det interessant, at se byggestene til en myteopbygning i den måde, hvor bestemte datoer – 16/12 2006; 1/3 & 6/10 2007 – får tillagt særlig værdi og sætter rammerne for mindre 'epoker' i den samlede konflikt. Personligt tror jeg, at kampen om Ungdomshuset vil indtage en position som generationsmarkør, så 2007 måske bliver rammen om en identitet ligesom 1968. I den sammenhæng vil Besetze deine Stadt! – bl.a. sammen med Dansk Folkemindesamlings indsamling af sms'er under gadekampene – stå som en central både kilde og nøgle til begivenhederne og deres umiddelbare receptionshistorie.

Daniel Henschen

Hvem var Karl Liebkecht?

Annelies Laschitzka: Die Liebkechts. Karl und Sophie – Politik und Familie, Aufbau-Verlag, Berlin 2007, 511 s., € 24.95, ISBN 978-3-351-02652-3

Annelies Laschitzka fremlægger med dette bind den tred-

je videnskabelige biografi om Karl Liebkecht. De to tidligere af Wohlgemuth og Trotnow vurderede ikke Liebkecht på den egne præmisser: den første anvendte en marxistisk-leninistisk alen, den anden en anti-kommunistisk, hvorved det bliver umuligt at indplacere ham rigtigt. Der findes desuden en del enkeltstudier, artikler og andre undersøgelser af forskellig karakter. Det er naturligt, fordi han har fået – eller har haft – symbolværdi. Det skyldes især hans indsats under 1. verdenskrig, hvor han som det første rigsdagsmedlem brød med 'borgfredspolitikken' og i december 1914 stemte mod bevilningerne til den videre krigsførelse. Det vakte opsigt verden over, og hans indsats i øvrigt under kampen for fred gjorde ham til en kendt skikkelse. I 1916 idømmes han fire års tugthusstraf som landsforræder. Han blev dog løsladt i oktober 1918, hvorefter han omgående kastede sig ud i en hæsbælende aktivitet for at fremme socialismens sejr i den tyske revolution. I januar 1919 blev han myrdet samtidig med Rosa Luxemburg og flere hundrede andre revolutionære.

Annelies Laschitzka er mest kendt for sin Luxemburg-biografi og omfattende udgivelse af Luxemburgs værker og korrespondance, men har dog også tidligere arbejdet med Liebkecht, udgivelser, som hun i dag delvist tager afstand fra. Hun er under alle omstændigheder kvalificeret til at udarbejde en biografi om Karl Liebkecht.

Det fremgår af titlen, at Laschitzka har villet skrive en dobbeltbiografi om Karl og Sophie Liebkecht. Det er ikke lykkedes, idet Sophie L. spiller en underordnet rolle i bogen; vi får så

godt som intet at vide om hendes baggrund: opvækst, skolegang, uddannelse, interesser og familie. Det er noget, der fylder pænt hos Karl Liebknecht, ja, selv dennes far – Wilhelm Liebknecht – beskrives mere udførligt. Heller ikke efter brylluppet med Karl L. i 1912, hun var hans anden kone, kan der åbenbart siges meget om hende. Hun forbliver en skygge uden konturer, en biperson. Det fremgår også klart af, at biografien slutter med mordet på Karl L. Laschitzas intention om at inddrage hende i fremstillingen er god, men materialet synes at være for tyndt til, at det kunne realiseres. Ganske vist har forfatteren fundet hidtil ukendt materiale, bl.a. Sophie L.s breve til sin mor, hvorfra der citeres. Men de er ikke nok til at formidle et afrundet indtryk af hende.

Det lykkes ubetinget Laschitzas at befri Liebknecht fra tidligere tiders helteglorie. Hans udvikling følges fra fødsel til grav; den tunge arv efter faderen, der åbenbart havde bestemt, at hans næstældste søn skulle videreføre den politiske tradition, beskrives udførligt. Wilhelm Liebknecht havde siden revolutionen i 1848/49 deltaget i revolutionært arbejde. Efter 1849 havde han også tilbragt adskillige år i eksil i London, hvor han knyttede kontakt til Marx og lærte af ham. Han arbejdede ikke teoretisk, men overtog i grundtrækkene det, der efterhånden blev betegnet som 'marxisme'. Wilhelm L. blev den førende organisator af den revolutionære bevægelse i Tyskland (efterhånden dog stillet noget i skyggen af August Bebel). Wilhelm L. sørgede for, at de fem sønner fik en passende uddannelse. De to ældste, Theodor og Karl, blev advokater og Karl samtidig udpeget til at være

politiker. Han påtog sig jobbet, åbenbart ikke til sin udelte fornøjelse men som en pligt – i det mindste findes der udsagn fra ham, om at han hellere ville have arbejdet videnskabeligt. Det fremgår dog klart af biografien, at det ville han have været absolut uegnet til.

Laschitzas formår at tegne et billede af ham som en meget sammensat person med mange brud: en forfængelig egoman, en mand der ikke kunne få noget gjort færdigt, som spredte sig over alt for mange opgaver og således spildte sit krudt, som kunne have været virkningsfuldt. F.eks. kampen mod militarismen og den internationale rustningskapital. Han var en overbevist internationalist, fordi han mente, at kampen mod militarismen måtte føres i samarbejde med de øvrige landes arbejderbevægelser. Fra 1903 skrev og agiterede han om dette spørgsmål, samme år som han for første gang stillede op til et rigsdagsvalg. I sammenhæng hermed valgtes han også som den socialistiske ungdomsinternationales første formand (han trådte tilbage på kongressen i København i 1910 pga. uenighed om ungdomsbevægelsen uafhængighed af partierne). Denne kamp skaffede ham også den første fængselsstraf (1907-1909). Det mislykkedes dog for ham at få det tyske socialdemokrati (SPD) til at deltage aktivt i det antimilitaristiske arbejde, både nationalt og internationalt.

Allerede tidligere havde han aktivt deltaget i internationalt arbejde til fordel for deltagerne i den første russiske revolution. Han brugte et lån til at finansiere et informationsorgan (Russisches Bulletin) og videreførte dette arbejde indtil 1914, hvor han på Internationalens planlagte

men ikke afholdte kongres i Wien august 1914 skulle have foretaget en beretning om "de russiske fængselsrædsler". Dette arbejde udførte han med samme store energi og udholdenhed som det parlamentariske arbejde.

I 1901 var han blevet valgt til byrådet i Berlin, 1908 til den preussiske landdag og i 1912 til Rigsdagen, men han fastholdt, at det udenomsparlamentariske arbejde måtte fortsættes med stor intensitet, det måtte være udgangspunktet for arbejdet i den preussiske landdag. Forsøget på at vinde de lavere placerede embedsmænd for en demokratiseringsproces var en af de overvejelser, han gjorde sig i den sammenhæng. Han indplacerede også den politiske massestrejke i denne proces og fik en vis tilslutning på SPD's kongres i 1910; Rosa Luxemburg syntes imidlertid, at hans overvejelser var for upræcise til at være anvendelige. De to var øjensynlig meget forskellige; de mødtes første gang personligt umiddelbart efter verdenskrigens udbrud efter SPD's kapitulation ved krigens udbrud. Karl L. var samtidig medlem i tre parlamentariske forsamlinger og beskæftigede sig med et utal af emner (s.195/196), var aktiv i partiets organisation og delegeret til kongressen. Samtidig havde han en langtidssaffære med sin senere kone og åbenbart også en kortere affære med en anden kvinde, hvortil han formentlig ikke havde taget initiativet (s.162). Det betød alt sammen, at han næppe havde megen tid til sin familie.

Liebknecht havde mødt sin anden kone Sophie (født Ryss) ved årsskiftet 1905/1906. Han søgte at holde affæren hemmelig i det mindste overfor sin daværende og første hustru, men hvorvidt

det lykkedes, forbliver noget uklart. Af en eller anden grund var det åbenbart umuligt for ham at lade sig skille, men han bedyrede i talrige breve til Sophie, at han elskede hende, at hun tilhørte ham, at han så frem til dagen, hvor de for altid kunne være sammen osv. uden dog at foretage sig noget som helst relevant. "Heldigvis" for de tre implicerede døde den første kone pludselig efter en operation i 1911, og han blev så gift for anden gang i 1912. Han gjorde det helt klart for Sophie, at hun – Dr.Phil. i vistnok kunsthistorie – skulle blive hjemme og passe de tre børn, hjemmet og ham – han måtte nemlig gå den vej, der var bestemt for ham. Det accepterede hun åbenbart uden videre (s. 188), i det mindste meddeler Laschitzka ikke noget om en protest fra hendes side. I de kommende år blev det værre. Under det andet fængselsophold (1916-1918) blev Karl L. åbenbart fuldstændig egocentrisk og optrådte overfor hende, som om hun var en slags ulønnet tjenestepige. Det var ganske vist en vanskelig tid for ham: han var isoleret og vidste ikke, hvad der foregik uden for fængslets mure, hverken i Spartakusgruppen, ved krigsfronten eller i familien. Hun bebrejdede ham hans opførsel, og han brød angerfuldt sammen, men ændrede sig i øvrigt ikke. Han optrådte som en autoritær pernittengryn overfor børnene, selv om han kun dårligt havde tid til at tage sig af dem. Især under det andet fængselsophold fik han pr. korrespondance mulighed for at vejlede de to drenge, så godt det nu kunne lade sig gøre. Også her tegner Laschitzka et billede af en modsætningsfyldt person, hun vurderer forholdet til især de to sønner som godt.

Han var åbenbart en effektiv parlamentariker i alle tre fora, der stod til rådighed for ham, og han brugte disse forsamlinger som talerstol for arbejdernes interesser. Som advokat i politiske retssager var han ligeledes fremragende, men efterhånden som han engagerede sig mere i dagspolitikken, forsvandt muligheden for at videreføre dette arbejde og familien – især den ældre bror Theodor – måtte støtte ham finansielt.

Laschitzka gør en anden ting lysende klart: Liebknecht var ikke marxist. En revolutionær, der kæmpede for arbejderklassens emancipation, var han klart nok, men teoretisk set var han yderst uklar, hans politiske strategi led under dette. Men da han var det bedst kendte medlem af Spartakusforbundet, var hans indflydelse på den yderste venstrefløj ikke til at komme uden om. Han var en enerådige enegænger.

Han belyste sin teoretiske formåen i et efterladt manuskript, som han havde arbejdet på under de to fængselsophold. Det er to gange forsøgt at skabe en systematisk helhed ud af denne brogede masse af diverse uafsluttede notater. De giver, er det blevet hævdet, et godt billede af Liebknechts indre univers. I Laschitzkas referat virker det som et sammensurium af uafsluttede tanker, spredt over et område så stort, at det aldrig ville kunne afsluttes. Hun kritiserer dog socialdemokrater og kommunister, at de ikke uden forbehold kunne forstå og acceptere hans overvejelser (s. 356). Men hun påviser selv hans manglende videnskabelige seriøsitet ved at anføre, at han aldrig havde læst noget direkte af Marx, udelukkende kendte ham via sekundærlitteratur, men ikke desto mindre kriti-

serede Marx' økonomiske teori, som han mente var for snæver.

Der findes en række mærkværdige fejl i bogen, som f.eks. når Laschitzka hævder, at de to socialdemokratiske partier ved valget til nationalforsamlingen i 1919 fik næsten 50 % af de *valgeberettigedes* stemmer, faktisk fik de tilsammen 45.5 % af de *afgivne* stemmer (s. 436). Der er flere af samme slags fejl, som burde korrigeres i evt. nye oplag. Andre ting, som er uafklarede, er at det anføres, at Liebknecht flere gange havde konspirative møder med Heinrich Brandler, som senere blev et ledende medlem af det tyske kommunistiske parti (KPD); det antydes, at det havde noget med ungdomsarbejdet at gøre. Men Brandler var ikke særlig aktiv i dette. Hvad gik disse møder så ud på? Biografien kunne og burde have været strammet f.eks. til fordel for den nu manglende litteraturfortegnelse. Der er for ofte indholdsløse flokklere, som når hun hævder, at attentatet på ærkehertug Franz Ferdinand i Sarajevo 1914 blev udført af anarkistiske attentatmænd med serbisk nationalistisk baggrund. Det er skældsord uden hold i virkeligheden – gruppen havde intet med anarkisme at gøre. Det er naturligvis kun detaljer, men skænder arbejdet.

Fremstillingen er letlæst, den giver et godt indtryk af Karl Liebknecht, som en modsætningsfuld person, der var fuldt optaget af den mission, han mente, var hans. Denne differentiering ligger langt fra tidligere tiders hhv. helteglorie eller fordømmelse. Laschitzka gør det også klart, at han var mere end revolutionshelten og "martyren", at han i mange år udførte et partiarbejde, som han ikke absolut havde ønsket sig. Det bliver også

klart, at Liebknecht pga. udviklingen under krigen blev tvunget til at påtage sig en rolle, som var for byrdefuld for ham. Han var stik imod den samtidige vurdering af ham i Moskva ikke den kommende revolutionære leder – han havde selvfølgelig også en langt vanskeligere opgave end bolsjevikkerne overfor modstandere som SPD og dets ledelse, der hadede revolutionen mere end pesten.

Gerd Callesen

Kollontaj og Norden

Yngvild Sørbye (red.): Revolution, kærlighed, diplomati.

Aleksandra Kollontaj og Norden. Unipub, Oslo 2008.

358 sider, ill., 329 Nkr.

ISBN 978-82-74-77287-8

Den russiske forfatter og politiker Aleksandra Kollontaj (1872-1952) var en omstridt person. Ikke alene for sine radikale ideer om kvinders rolle i kommunismen, men også for hendes rolle som oppositionel bolsjevik. Selvom hun i høj grad havde kvalificeret sig til at stå på Stalins dødsliste, overlevede hun – uden for Sovjet, som diplomat først i Oslo (1922-26 og 1927-30) og siden i Stockholm (1930-45). I 70erne blev interessen for hendes feminisme anledning til en lang række nye bøger, fx de tre bind udvalgte skrifter som kom på dansk 1977-78. Efter de russiske arkiver blev åbnet i begyndelsen af 90erne, begyndte en ny fase i forskningen om sovjetiske forhold. Det gælder også for Kollontaj. I år der fx kommet stort udvalg af hendes dagbøger på svensk.

Revolusjon, kjærlighet, diplomati bærer ikke for ingen ting

undertitlen *Aleksandra Kollontaj og Norden*. Kollontaj var gennem sin familie knyttet til Finland, og hun blev en symbolfigur i finsk arbejderbevægelse, hun opholdt sig i Norge og Sverige, som Lenins kurér i tiden op til revolutionen i 1917, og bortset fra en kort tid som ambassadør i Mexico var hun i Norge og Sverige som diplomat fra 1922 til 1945. Hun søger faktisk om at få opholdstilladelse i Danmark i 1917, men det vil Stauning ikke udvirke.

Bogens redaktør er Yngvild Sørbye, og hun har tilrettelagt den, så hun selv starter og slutter bogen: først med en indledning om Kollontaj og Norden og til slut om hendes rolle som feminist, forfatter og diplomat. Tilsammen udgør de to artikler en endda meget velorienteret indføring i Kollontajs liv og forfatterskab, ligesom hun refererer til den relevante litteratur.

Mellem Sørbyes to artikler ligger 10 artikler af meget forskellig karakter. Dvs. den første er snarere en kilde; det er Kollontajs barnebarn Vladimir M. Kollontaj, som skriver 'Minnen av farmor'. Selvom stilen er meget 'sovjetisk', får man alligevel en hel del at vide. Tre artikler er viet til tiden i Norge. Åsmund Egge skriver om Kollontaj og norsk arbejderbevægelse og Sven G. Holtmark skriver om Kollontaj og forholdet Norge-Sovjet. To gedigne historiske oversigtsartikler med masser af nyt stof. Martin Nag skriver om Kollontajs samarbejde med venstrepolitikeren og udenrigsministeren Johan Ludwig Mowinckel. Aleksander Kan danner en overgang til de svenske artikler, da han skriver om Kollontajs private vennekreds i både Norge og Sverige. Den kendte russiske diplo-

mat Vladimir Jerofejev, som var ansat på den russiske ambassade i Stockholm 1942-44, skriver om Kollontaj som diplomat. Den svenske politolog og diplomat Krister Wahlbäck skriver om Kollontajs diplomatiske arbejde for Finland fra den stockholmske ambassade og støtter sig ikke mindst på hendes dagbøger. I en grundig artikel af den finske historiker Elina Katainen hører vi om "Kollontaj sett med finske øyne", men selvom artiklen kortlægger Kollontajs forhold til Finland og finsk arbejderbevægelse, så fokuserer Katainen ikke mindst på kvindepolitiske aspekter af dette forhold. Dette forhold tages som sagt også op af Yngvild Sørbye i hendes afslutningsartikel, men behandles også af den finske sociolog Anna Rotkirch i den interessante analyse af "Kollontajs vision för kvinnokroppen". Endelig skriver kunsthistorikeren Daniela Büchten om Kollontajs rolle som formidler af russisk kultur i Norge og Sverige og omvendt af nordisk kultur i Sovjet.

Bogen bygger som sagt på en masse materiale, som hidtil ikke har været tilgængeligt og derved udbygges forståelsen af hendes liv. Ikke mindst hendes rolle som diplomat træder stærkt frem. Man får et klart billede af, at hun – selv om hun måtte holde sig indenfor visse klare rammer – var en ret utraditionel diplomat og at ikke mindst det finske spørgsmål lå hende meget på sinde. Det gik ikke altid, som hun havde håbet, når der blev lagt politik i Kreml.

Analysen af hendes feminisme peger på nogle grundlæggende tvetydigheder, som allerede blev tematiseret i 70er-litteraturen, men som her udbygges. Hendes vision om den frie kvinde ser ud

til at indebære, at friheden opnås ved at kvinden bliver androgyn. På den anden side understreger hun som én af de få i sin tid det erotiske betydning og kvinders ret til at blive subjekter i deres seksualitet. På en måde opstår dobbeltheden af, at hun ser manden som allerede fri og ikke som en social mulighed for frigørelse under påvirkning af kvindens emancipation. For at gøre det hele mere kompliceret, er den holdning hun giver udtryk for i sine artikler ikke nødvendigvis den samme som kommer til udtryk i hendes noveller.

Bogen peger med sine mange indlæg i mange retninger, men indeholder så meget nyt stof og så mange delanalyser, at der snart må være basis for en ny Kollontaj-biografi, som inddrager resultaterne ikke blot af de nye Kollontaj-kilder, men af den nye sovjet-forskning i det hele taget.

Morten Thing

Under den røde fane

Niels Bo Poulsen: Den Store Fædrelandskrig. Statsmagt og mennesker i Sovjetunionen 1939-55. Høst & Søn, København 2007. 439 sider, 399 kr. ISBN 978-87-14-29891-3

Det fortælles, at porthvælvingen ind til en af de store ejendomme på Tverskaja gaden i Moskvas centrum er bygget af granit, som Adolf Hitler sendte til byen i vinteren 1941. Stenene skulle anvendes ved opførelsen af en triumfbue til minde om sejren over Den Røde Hær. Sådan kom det ikke til at gå.

Under kodenavnet Operation Barbarossa havde 3 millioner soldater, kl. 03.30 den 22. juni

samme år, indledt Tysklands angreb på Sovjetunionen. Belært af 1. Verdenskrigs mareridt i skyttegravene var den tyske strategi lagt an på hurtigt afgjorte felttog og i november stod værnemagten ved Moskvas porte.

Her standsede vinteren, de udstrakte forsyningslinjer og en sovjetisk modoffensiv den tyske fremrykning. Inden krigen i maj 1945 sluttede i Berlins rygende ruiner, blev verden vidne til voldsomme begivenheder som Leningrads 900 dage lange belejring og de store slag ved Stalingrad og Kursk. Tallene er ufattelige: Ca. 75 % af de 5,3 millioner tyske soldater, som døde i kamp eller i krigsfangelejre under Den 2. Verdenskrig, omkom på østfronten, mens 8,7 millioner sovjetiske soldater døde i løbet af krigen. Hertil kom de civile tab på 18 millioner (Til sammenligning kostede verdenskrigen ca. 400.000 amerikanske og 260.000 britiske soldater livet).

Med bogen *Den Store Fædrelandskrig*, som krigen kaldes i sovjetisk og russisk historiskrivning, giver den danske historiker Niels Bo Poulsen et opdateret og omfattende billede af Sovjetunionen, tidsperioden, dens mennesker, dens problemer og de faktorer og forhold i sovjetsamfundet og omverdenen, som skabte udviklingen. Det gør han på grundlag af kilder og litteratur skrevet på dansk, engelsk, russisk og tysk. Niels Bo Poulsen formidler med andre ord egen og væsentlig udenlandsk forskning til et dansk publikum – ikke mindst materiale fra de sovjetiske arkiver – og det skal han have stor tak for.

Bogens store styrke er dens overskuelige og systematiske gennemgang af forholdene på

begge sider af fronten. Optakten til krigen, stridskræfterne, de tyskbesatte områder, Stalins hjemmefront og efterkrigstiden får hvert deres kapitel. Fremstillingen ændrer ikke det generelle billede af krigen, men supplerer det kendte stof med nyt kildemateriale.

Krigen på østfronten er først og fremmest blevet kendt for sin råhed, der med de senere års adgang til de russiske arkiver nu kan dokumenteres i detaljer. Selv for den hærdede læser kan det være hårdt at møde den elendighed og menneskelige fornedrelse, som Niels Bo Poulsen nøgternt lægger frem i form af både tal, efterretningsrapporter og øjenvidneberetninger: Afbrænding af landsbyer, tortur, massedød og overgreb på civile, holocaust, deportation af hele befolkningsgrupper, slavearbejde, sult og et endeløst slid for at overleve. For eksempel førte den brændte jords taktik under Den Røde Hærs tilbagetog til, at man i den ukrainske by Saporosje sprang byens brødfabrik i luften uden forudgående varsel. 300 arbejdere omkom. Det dokumenteres også, hvordan tyskerne lod sovjetiske krigsfanger på sulterationer overnatte under åben himmel uden hensyn til årstiden. Af de ca. 5,7 millioner sovjetiske krigsfanger, som tyskerne tog i løbet af krigen, omkom mellem 2,7 og 3,3 millioner – de fleste af dem i krigens første år.

Men hvorfor blev opgøret på østfronten så brutalt? En del af forklaringen på dette spørgsmål skal findes i, at det var to gennemmilitariserede samfund, som tørnede sammen. Kynismen og foragten for menneskeliv var derfor et fremherskende træk i ledelsen af krigsførelsen på begge sider. Desuden betragtedes de

slaviske folkeslag i den nazistiske ideologi som undermennesker. Tidligt under forberedelsen af angrebet på Sovjetunionen besluttede nazitoppen i samråd med de tyske generaler at udstede en række ordrer – senere kaldet de “forbryderiske befalinger” – som skulle sætte krigens love og regler ud af kraft og give SS og Værnemagten frie hænder i “pacificeringen” af de besatte områder.

Sovjetstyret var heller ikke sart med sine metoder. Ordrer fra Stalins hånd viser, at hensynet til civile aldrig måtte komme i vejen for militære operationer. Som reaktion på indberetninger om, at tyskerne ved Leningrad brugte kvinder, børn og ældre mennesker som levende skjolde under deres angreb på byen, skrev Stalin, at de burde udryddes med det samme: “Mit råd er ikke at være sentimental, men at slå tænderne ud på fjenden og hans hjælpere. Skyd af al magt tyskerne og deres delegater, hvem de end er, mej fjenderne ned, uanset om de er villige eller uvillige fjender.”

Samtidig vakte beskrivelser af forholdene i de tyske krigsfangelejre og Værnemagtens forbrydelser i de besatte områder naturligt nok forfærdelse. Det var de sovjetiske myndigheder ikke var sene til at udnytte. Overgreb mod civile brugtes af propagandaen til at placere Den Røde Hærs soldater i to vigtige roller: Som befriere og hævnere. Og det fik tyskerne at føle, da fronten – med den sovjetiske sikkerheds-tjeneste NKVD i hælene – bevægede sig vestover.

Et af de emner, som særligt har optaget forskerne i de senere år, er spørgsmålet om Stalins hjemmefront. Var det en samlet sovjetisk befolkning, som slutte-

de op i kampen mod de tyske invasionshære? Det korte svar er, at det var det ikke. Estland, Letland og Litauen var kort forinden blevet annekteret af Sovjetunionen som led i Hitler-Stalin pagten i august 1939, og mange indbyggere i disse lande hilste i første omgang Værnemagten som befriere. Det samme gjaldt flere steder i Ukraine og Hviderusland, hvor især folk på landet ville af med sovjetmagten. Udover at være et udtryk for nationalistiske strømninger i de sovjetiske republikker, illustrerer landbefolkningens venlige modtagelse af de tyske tropper en dyb modsætning i det sovjetiske samfund mellem land og by. 1930'ernes tvangskollektiviseringer mødte stærk modstand blandt bønderne, og havde kostet store ofre både i form af sult og deportation af kulakkerne, som var styrets betegnelse for storbønder. Generelt var livet på landet stillestående uden udsigt til forbedring. Forsyningen med forbrugsvarer langt ringere herude end i byerne, og kolkhosbønderne var sovjetsamfundets laveste lag. De kunne for eksempel ikke rejse frit, fordi de ikke var berettiget til et internt pas. Omvendt oplevede mange byboere sovjetsamfundet som et samfund, der var på vej i den rigtige retning. Muligheden for social mobilitet, uddannelse og deltagelse i moderne massekultur fik mange unge til at føle en grundlæggende solidaritet med systemet.

Omfanget af kollaborationen i de besatte områder lader sig ikke afgøre. Niels Bo Poulsen viser, at den sovjetiske propaganda gik let hen over emnet, da man havde en klar interesse i at tegne et billede af, at hele den sovjetiske befolkning stod bag krigsindsat-

sen. Kollaboratører blev beskrevet som enkeltindivider – bedragerer, tyve, alfonser og andrerangs svindlere. Der er, skrev den sovjetiske forfatter Ilja Ehrenburg, “kun blevet fundet nogle få tusinde forrædere i vort grænseløse land”. Poulsen mener derimod, at “i realiteten arbejdede en meget stor del, hvis ikke det absolutte flertal i de besatte områder med fjenden. Dette gjaldt ikke mindst, hvis man ser på det, man kan kalde hverdagskollaborationen” – dvs. som staldkarle, skomagere, rengørings- og kogekoner på tyske kaserner, som prostituerede, som arbejdere eller teknikere på lokale virksomheder, i landbruget eller den lokale administration. Dertil kom de, som meldte sig til tysk krigstjeneste.

Her er vi imidlertid ved en af den i øvrigt glimrende bogs svagheder: Det spekulative. For eksempel nævner Niels Bo Poulsen, at bystyret i byen Pskov havde 1.200 ansatte til at styre en befolkning på 30.000. I Galizien i det nordvestlige Ukraine meldte 80.000 mennesker sig til tysk krigstjeneste, da man i 1944 begyndte hvervningen til en Waffen-SS division. Bogen rummer mange andre tal og oplysninger om kollaborationen, men på grund af emnets enorme omfang, fremstår tallene endnu så fragmentariske, at de får karakter af eksempler. Der forestår formentlig mange års studier i arkiverne, førend man kan drage generelle konklusioner. I hvert fald kan man, på grundlag af de oplysninger, som Niels Bo Poulsen her lægger frem, kun gætte på og ikke slutte, at flertallet af befolkningen i de besatte områder samarbejdede med tyskerne.

På trods af fremstillingens analytiske tilgang støder man

flere steder på spekulative passager. Om brevcensuren i Den Røde Hær hedder det for eksempel, at "den lave grad af utilfredshed i brevene" afspejlede, at tingene gik fremad, "men var nok især udtryk for en veludviklet bevidsthed om, at "nogen" læste med over skulderen." Et andet sted står der, at mange arbejdere virkelig tog styrets opfordringer om at yde "alt for fronten" til sig. Offerviljen havde imidlertid svære vilkår i en situation, hvor man levede på et eksistensminimum – "Det allervigtigste incitament til at gå på arbejde var derfor næppe ønsket om at yde sit til sejren, men bespisningen i virksomhedernes kantiner".

Måske er vi her ved ondets rod. Niels Bo Poulsen henviser nemlig på dette sted til Erik Kulavigs bog *Stalins hjemmefront 1941-1945* fra 2004. I Poulsens efterskrift om kilder og litteratur fremhæves Kulavigs værk som en af de bedste bøger om hverdagslivet bag fronten og styrets kontrol med befolkningen. I samme åndedrag betegner Poulsen det kollektivt forfattede tobindsværk *Voina i obsjtjstvo. 1941-1945* (Krigen og samfundet. 1941-1945) som den bedste russisksprogede gennemgang af krigen generelt. Sidstnævnte værk kender jeg ikke, men det er redigeret af G.N. Sevostjanov, som i 2001 var medredaktør af den kommenterede kildesamling fra Yale University Press *Spain Betrayed. The Soviet Union in the Spanish Civil War* (2001). Den spanske historiker Ángel Viñas, der er en autoritet vedrørende materiale om Den Spanske Borgerkrig i de russiske arkiver, har i sin bog *La soledad de la República* (2006) betegnet dette værk som et meget tendentiøst udvalg af dokumenter med en

tilbøjelighed til at overbetone materiale, som kan sætte den sovjetiske indblanding i Spanien i et kritisk lys.

Kulavigs bog om hjemmefronten og hans bog om Stalin, *Det røde tyranni* (2005), lider efter min mening af en mangel på kritisk distance til kilderne. Indberetninger fra det hemmelige politi NKVD om social uro tages for eksempel for pålydende uden at det diskuteres, om NKVD selv kunne have en interesse i at retfærdiggøre sig selv opad i systemet. Ligeledes forklares sortbørshandlen i det belejrede Leningrad med, at sovjetsystemet svigtede – uden hensyn til, at det sorte marked er et fænomen i alle krigszoner, uanset politisk samfundsform. Man kan derfor ikke frigøre sig fra tanken om, at Kulavig har en politisk dagsorden.

På den baggrund er det svært at dele Niels Bo Poulsens begejstring for Kulavig og Sevostjanov. Det må retfærdigvis siges, at Niels Bo Poulsen selv påpeger begrænsninger i kildematerialet. For eksempel skulle Lavrentij Berija og Filipp Golikov, chefer for henholdsvis sikkerhedsapparatet (NKVD) og den militære efterretningstjeneste, have redigeret det indkomne efterretningsmateriale op til den tyske invasion, så det kom i overensstemmelse med den opfattelse, Stalin selv havde dannet sig: At et tysk angreb ikke var nært forestående. Et andet sted tager Niels Bo Poulsen forbehold for "de sædvanlige fejlmeldinger og overdrivelser" i en af den militære overkommando – Stavkaens – rapporter om sovjetiske partisaners afbrænding af tyske kvarterer bag fronten.

Det største problem ved arbejdet med at tegne et fyldestgøren-

de billede af Sovjetunion under den anden verdenskrig er ikke så meget, skriver Poulsen, manglende arkivadgang, som det er at bedømme de tilgængelige kilders udsagnskraft. Stats- og partibureaukraterne greb nemlig "rutinemæssigt til omskrivninger, udeladelser og deciderede forvanskninger af virkeligheden, når den ikke passede til de politiske doktriner og til ledelsens ønsker og forestillinger". Der er derfor brug for korrigerende kildemateriale.

Denne diskussion af kildematerialet er desværre sjælden i teksten og er helt fraværende i fodnoterne. Og det er et problem, når man skal vurdere værdien af en NKVD rapport, som oplyser, at man frem til 10. oktober 1941 har tilbageholdt 650.000 soldater, som opholdt sig bag fronten uden tilladelse. Af disse blev næsten 9.000 anklaget for at være deserteret. Men var det ikke netop NKVD's opgave at slå ned på uregelmæssigheder bag fronten og må man ikke tage højde for, at folk højere oppe i systemet forventede at høre, at NKVD foretog arrestationer? Samme forbehold – som han jo selv har bragt på bane – gælder også indberetninger fra NKVD i årene 1941-1943 om volds- og berigelseskriminalitet bag fronten og i forbindelse med Ministeriet for Statsikkerheds – NKGB's – bekæmpelse af den antisovjetiske partisanbevægelse i Ukraine, OUN. "Omfanget af OUN's aktiviteter kan måles på, at NKGB i årene 1943-46 arresterede over 27.000 personer, som blev beskyldt for at være medlemmer af organisationen", står der. Men hvad beviser dette tal?

For at beskrive den desperate mangel på mad ved fronten, for-

tæller Niels Bo Poulsen bl.a. at det 235. infanteriregiment, som deltog i forsvaret af byen Kalinin nordvest for Moskva, ikke alene havde mistet halvdelen af sit mandskab. "Tolv dage i træk udeblev den varme mad, og i denne periode måtte soldaterne ernære sig udelukkende af koldt brød". Oplysningen stammer imidlertid fra en tysk radiorapport fra november 1941, der – som Niels Bo Poulsen selv siger det – "selvsagt ikke malede situationen for lyst". Hvorfor en så tvivlsom kilde bruges, er vanskeligt at forstå, når Poulsen umiddelbart forinden har henvist til et direktiv fra vicechefen for Leningradfronten, der viser, at den normerede dagsration i december 1941 var nede på et reelt energindhold på kun 685 kalorier(!).

Efter disse forbehold med hensyn til kilder og litteratur, må der desværre dryppes mere malurt i bægeret på grund af den måde Niels Bo Poulsen skriver. I forordet står der, at han har prøvet at ramme så mundret et sprog som muligt; men teksten er fuld af knudrede formuleringer. For eksempel lempede sovjetmagten restriktionerne for den ortodokse kirke for at samle befolkningen bag krigsførelsen. Imidlertid blev kun 400 af 6.000 anmodninger i 1944-1945 om kirkeåbninger imødekommet: "Befolkningens religiøse iver oversteg med andre ord myndighedernes beredvillighed i kirkespørgsmål med mere end det tidobbelte". Et andet sted fortælles om ukrainske partisaner, som var "i stand til i stort og småt at genere sovjetmagten væsentligt", ligesom tyskerne i de besatte områder ville foranstalte "næsten altomfattende" demografiske ændringer. Flere steder omtales også

"de angivelige storbønder som i vidt omfang blev forvist til Sibirien". Denne formulering dækker naturligvis over, at de såkaldte kulakker ikke nødvendigvis var storbønder efter vores målestok og at sovjetmagten brugte betegnelsen til at stemple modstandere af kollektiviseringerne, som derfor blev skudt eller deporteret – en af Stalin-tidens store tragedier.

Efter 1930'ernes ofre og en ødelæggende krig var det et martret land, som den 24. juni 1945 – fire år og to dage efter Tysklands angreb – kunne holde sejrparade på Den Røde Plads i Moskva. De gamle film viser marskal Sjukov til hest og endeløse rækker af soldater, som smider erobrede tyske faner i sølet foran Lenin Mausolæet, hvor Stalin og den sovjetiske ledelse står opstillet. Store dele af landet lå i ruiner og 27 millioner mennesker var omkommet – i dag symboliseret ved de 27 millioner tynde kobberkæder, som hænger ned fra loftet i krypten under museet for den store krig.

I bogens afsluttende kapitel "Fra sejr til hverdag" citerer Niels Bo Poulsen fra digtet "Flaget over landsbysovjetten" af Viktor Nedogonov (1947): "Og hvis du ikke vil arbejde hårdt i kolkhosen, vil vi spytte på alle dine medaljer og dekorationer". Krigen var ovre, da tropperne defilerede forbi Stalin i juni 1945; men kampen var ikke forbi. Den Store Fædrelandskrig kaster skygge langt op i vor tid, hvor sårene efter Den Kolde Krig og Europas deling endnu ikke er helet.

Niels Bo Poulsen følger sit emne til dørs, og trods de indvendinger man må gøre, er bogen med sin sammenfatning af egne arkivstudier og nyere litteratur – ikke mindst den russiske

– et væsentligt bidrag både til den danske og den internationale forskning i Sovjetunionens historie og livet under den røde fane. Det er ikke ret ofte, man kan sige det om et værk skrevet af en dansk historiker. Der er blevet arbejdet hårdt i kolkhosen.

Svend Rybner

Industrien og staten

Hans Kryger Larsen: Industri, stat og samfund 1939-1972.

Dansk industri efter 1870. Bind 8. Syddansk Universitetsforlag, Viborg 2008. 306 s., ill., 268 kr. ISBN 978-87-7674-328-4.

Forholdet mellem industrien, staten og det omgivende samfund efter 1939 står i centrum i dette ottende bind i serien "Dansk industri efter 1870", og dermed afsluttes dette store projekt. Det har fra begyndelsen ligget i opdraget, at serien skulle følge industriens historie frem til optagelsen i De europæiske Fællesskaber i 1973, som medførte vigtige ændringer i de dyre forhold for industrierhvervet. Niels Thomsen behandlede i bind 3 relationen mellem industri og stat fra 1870-1939, og derfor undersøger lektor Hans Kryger Larsen i dette værk perioden 1939-1972.

Bogen præsenterer fortællingen om udviklingen fra de stramt regulerede forhold under krigen, over den ustabile økonomiske genopbygningsperiode til 1960'ernes opgangstider og den gradvise åbning mod nye markeder. I det store og hele klarede industrien sig relativt uskadt gennem besættelsens vareknaphed og rationering, og anført af cement- og byggematerialeindustrien var de betydelige leveran-

cer til tyskerne naturligvis en vigtig del af forklaringen. Efter krigen gik diskussionen højt om hvilken vej, der skulle vælges for den økonomiske politik i Danmark, og planøkonomiens og nyliberalismens fortalere stod stejlt over for hinanden. Industrirådet tilsluttede sig dog ikke så entydigt nyliberalisterne, som nogle måske ville have forventet, og rådet stod tøvende over den udbredte argumentation for en hurtig afskaffelse af importreguleringen. Sådanne tiltag ville nemlig medføre en øget konkurrence på hjemmemarkedet.

Produktivitetsforbedringer blev en væsentlig del af dagsordenen, men 1950'ernes devalueringer, inflation og stop-go-politik vanskeliggjorde en sammenhængende industripolitik og svækkede industriens vækstbetingelser. Fra slutningen af årtiet indledte den industrielle sektor en hidtil uset vækst, og Danmarks placering i den internationale arbejdsdeling ændredes grundlæggende. Her udgjorde forbedrede finansieringsmuligheder og et stabilt økonomisk klima dele af forklaringen. Til gengæld var sammenbruddet i 1963 i forhandlingerne om dansk, engelsk og norsk medlemskab af EF ikke kun et hårdt slag for dansk landbrug, men også for industrien, til trods for at Industrirådet undervejs vaklede mellem tilslutningen til enten et nordisk eller europæisk fællesskab. Men kun det løse EFTA-samarbejde blev imidlertid en realitet i denne periode.

Som en samlende tråd for værket sætter Kryger Larsen den traditionelle opfattelse, at den danske industripolitik langt overvejende har været klart liberalistisk, og en tilbageholdende stat har ikke ønsket at gribe ind i

større grad. Et bredt spektrum af de politiske partier og organisationerne har i konsensus gennemført industripolitikken, og den er derfor sjældent blevet politiseret. Kryger Larsen ønsker dog at nuancere denne konsensusopfattelse ved at understrege, at interventionistiske og endda dirigistiske intentioner også har kunnet forekomme i perioden.

Det skete naturligvis tydeligst under krigen, men i de første efterkrigsår var der desuden statslige forsøg på at indføre en aktiv strukturpolitik. De blev dog med forfatterens ord snart afløst af en konserverende saneringspolitik, mens der under den efterfølgende højkonjunktur førtes en omfattende støttepolitik, som i høj grad imødekom industriens ønsker. Kendetegnende for hele perioden var efter Kryger Larsens opfattelse, at Socialdemokratiet var ene om at fremlægge en sammenhængende industripolitik.

Med Kryger Larsens fokus på industripolitikken bliver det således statsperspektivet, der leder fremstillingen, men der er selvfølgelig også plads til industriens perspektiv, som hovedsageligt repræsenteres af den stærke erhvervsorganisation, Industrirådet. Arbejdersiden kommer ikke direkte til orde i værket, men til gengæld er de socialdemokratiske regeringer og Arbejderbevægelsens Erhvervsrådet blandt de vigtigste aktører, og til tider virker det næsten som om, at de får mere plads end industrien selv.

I forordet gør Kryger Larsen det klart, at det ikke har været muligt at inddrage arkivmateriale i større omfang i en undersøgelse af et så omfattende emne, og materialegrundlaget er derfor hovedsageligt trykt materiale fra den politiske proces.

Deri ligger naturligvis en del af forklaringen på det dominerende statsperspektiv i fremstillingen, men alligevel kan det ærgre, at analysen ikke i højere grad har kunnet baseres på arkivmateriale, for derigennem kunne industriens egen stemme naturligvis styrkes og nuanceres.

Samlet set har Hans Kryger Larsen dog skrevet et fint oversigtsværk om forholdet mellem staten og industrien i perioden med godt blik for detaljen og for industristatistikken. Samtidig formår forfatteren at bevare overblikket, og Kryger Larsen får diskret flettet sin nuancerende syntese ind i fortællingen. For konsensustraditionen i relationen mellem regering og industri er ikke ensbetydende med, at regeringen helt har holdt sig fra at gribe ind.

Morten Lind Larsen

Arbejder i "arbejder- og bondestaten" DDR

Christoph Klessmann: Arbeiter im "Arbeiterstaat". DDR. Deutsche Traditionen, sowjetisches Modell, westdeutsches Magnetfeld (1945 bis 1971), Bind 14 af Geschichte der Arbeiter und der Arbeiterbewegung in Deutschland seit dem Ende des 18. Jahrhunderts, Bonn 2007: Verlag J.H.W. Dietz Nachf. 892 sider. 68 Euro.

Med udgivelsen af det 14. bind er det monumentale værk om den tyske arbejderklasses og arbejderbevægelses historie nået frem til efterkrigstiden. Altså til en situation, hvor den tyske nationalstats deling i to separate stater også efterhånden betød en reel deling af klasse og bevægelse. Det første efterkrigs-

bind omhandler udviklingen i det socialistiske DDR frem til 1971. Det er kompetent og veloplagt skrevet af den meget respekterede DDR-ekspert Christoph Klessmann, der i mange år ledede Zentrum für Zeitgeschichtliche Forschung i Potsdam. Han har givet bindet overskriften "Arbejder i "arbejderstaten" DDR". Dermed hentydes der til, at bindet omhandler arbejdernes situation og rolle i deres egen stat, i den såkaldte "første arbejder- og bondestat" i Tyskland. Situationen var nu efter 1945 tilsyneladende blevet anderledes. Arbejderklassen var ikke længere objekt, den var nu blevet subjekt, og arbejderklasse og arbejderbevægelse var blevet ledende i deres egen stat. Det var det billede, som det socialistiske enhedsparti SED og den østtyske propaganda gav af forholdene i DDR. Det var langt hen et stiliseret billede. DDR's eksistentielle problem blev, at den angivelige første "arbejder- og bondestat" på tysk jord aldrig reelt blev hverken arbejdernes, bøndernes eller folkets egen stat. Det blev godt nok hævdet, men dens legitimitet i folket blev kun påstået, aldrig efterprøvet. Billedet af arbejderklassens stilling så ikke så lyst og enkelt ud i en virkelighed, der både var kompliceret og nuanceret. Klessmann har derfor stået over for et uligt større problem end forfatterne til de forudgående bind, da han har skullet beskrive forholdene for arbejderklassen i en situation, hvor den formelt var blevet ledende klasse, men i overensstemmelse med den leninistiske partimodel blev repræsenteret af en avantgarde i SED, der kun af navn repræsenterede klassens interesser og i kraft af et diktatorisk system blot regerede i dens

navn. Også under det socialistiske system forblev arbejderne lønafhængige. Med arbejderklassen som eksempel kommer fremstillingen også til at karakterisere forholdet mellem et diktatorisk politisk system og samfundet og dets grupper i det socialistiske DDR, og den giver en socialhistorisk godt gennemført fremstilling af DDR's tidlige historie.

Det er blevet en imponerende bog. Den er stof- og perspektivrig. Det er lykkedes Klessmann at fremlægge et udførligt og facetteret billede af den "førende" classes historie frem til 1971, altså året hvor DDR's første leder Walter Ulbricht måtte træde tilbage og blev erstattet af Erich Honecker. På basis af et omfattende og nu tilgængeligt kilde-materiale og en efterhånden veltableret viden skildrer og tolker han i fem udførlige kapitler udviklingen kronologisk fra 1945 frem til 1971. Dertil kommer et afsluttende kapitel om arbejderliv i den "første arbejder- og bondestat" samt en ekskursion om StalinStadt, den "første socialistiske by i Tyskland", der blev opført i 1951 og som skulle udtrykke arbejderstatens utopi. I kapitlerne beskrives, hvorledes det socialistiske politiske og økonomiske system blev bygget op, hvorledes samfundet og arbejderbevægelse f.eks. fagforeninger blev statsliggjort, mens arbejderklassen blev propagandistisk iscenesat i proklamationer, masseoptrin og plakater som den herskende klasse. Det foregik i en ramme, der var domineret dels af sovjetisering dvs. den sovjetiske model, der blev lagt ned over DDR, men også af den tyske arbejderbevægelses socialistiske traditioner og den tillokkende konkurrence fra det nære

Vesttyskland. De derigennem politisk definerede betingelser bestemte vilkårene for den østtyske arbejderklasse og tillod den meget lidt råderum. Og det var ifølge Klessmann kun i "mismodig loyalitet", at de østtyske arbejdere medvirkede.

Klessmann tager udgangspunkt i den som følge af krigens ødelæggelser vanskelige udgangssituation, han skildrer genopbygning og sbetydningen af proklamationen af opbygningen af socialismen i 1952 for arbejdernes situation. En nøglebegivenhed i forholdet mellem klassen og dens stat blev naturligvis opstanden den 17. juni 1953. For intet illustrerer forholdet og problemet mellem de østtyske arbejdere og deres stat bedre end den opstand, der begyndte som en arbejderopstand og udviklede sig til en regulær folkeopstand. Da arbejderklassen påtog sig sin "førende rolle" over for regimets hårde politik og undertrykkelse, slog regimet støttet af den sovjetiske besættelsesmagt hårdt tilbage og nedkæmpede folkets opstand. Det hele begyndte med strejker blandt bygningsarbejderne og bredte sig som følge af opsøret utilfredshed mod det socialistiske styre og sovjetiseringen som en steppebrand over hele DDR. Oprindeligt sociale krav blev politiske og som krav om reformer og frie valg til en trussel mod det socialistiske regime som sådant. Den objektgjorte klasse havde rejst sig mod nye herrer og ny fremmedgørelse, og opstanden og undertrykkelsen af den kom reelt til at demonstrere den socialistiske "arbejderstats" manglende legitimitet selv i den "førende klasse". For mange østtyskere blev den 17. juni 1953 til deres afgørende oplevelse med det socialistiske DDR. Opstan-

den kom til at betegne et brud mellem klasse og statsliggjort bevægelse, og den skabte en tillidskløft som det aldrig lykkedes regimet igen at bygge bro over. Klassen havde lært ledelsen at frygte, som Klessmann præcist skriver. Ja, frygten for et nyt 17. juni indgik helt frem til 1989 som en traumatisk erfaring i den østtyske statsledelse. Det erindrede Stasi-chef Erich Mielcke om, da han i forbindelse med demonstrationerne i Leipzig i september 1989 spurgte sine nærmeste om det var sådan, at i morgen ville 17. juni komme. Og i en vis forstand kunne opstanden i 1989 hævdes at udgøre en vellykket reprise af 1953.

Selv om regimet nægtede at tage den kendsgerning til efterretning, at det havde været klas-sens og de "trofaste" arbejderes opstand mod "arbejderregimet", og selv om det indtil det sidste forklarede den "fascistiske" opstand som styret udefra, kom 1953 til socialt at markere overgangen til en fase, hvor regimet måtte tage større hensyn til klasse og folk. Med den såkaldte "nye kurs" forsøgte det at tage højde for de problemer, der havde medført utilfredshed og uro. Men med stadig åbne grænser til det frie og fremgangsrige Vest-tyskland – og flugtstrømmen forblev med omkring 300.000 pr. år også efter 1953 stor – var det en prekær stabilisering, der fulgte. I denne situation fik den statsliggjorte arbejderbevægelse i form af fagforeningerne til at opgive at opfange konflikter, og med andre tiltag bl.a. inden for arbejderkulturen søgte regimet at vinde arbejderne. Det blev dog først Berlin-muren i 1961, der muliggjorde en stabilisering af DDR og sikrede, at de utilpassede inden for klassen ikke bare kunne

vende DDR ryggen. Klessmann beskriver hvorledes Ulbrichts styre med en stort anlagt modernisering, det såkaldte nye økonomiske system, og parolen om at "overhale [Vesttyskland/kcl] uden at indhente" søgte at gøre den sociale og materielle dagligdag mere attraktiv i DDR. Det blev dog kun en begrænset succes. I kapitlet om arbejderliv beskriver Klessmann de østtyske arbejderes sociale og materielle situation: løn, forbrug, fritid, men også deltagelse i de traditionelle ritualer og fester.

Det er som helhed blevet en fremragende og perspektivrig fremstilling, som Klessmann har fremlagt. Den syntetiserer den eksisterende forskning og uddyber med egne kildeundersøgelser billedet af det paradoks, som "arbejderstaten" DDR fremviser. Mens arbejderklassen under nazismen forholdt sig til regimet i "modvillig loyalitet", så kunne dens egen "arbejderstat" DDR kun regne med "mismodig loyalitet" fra en klasse, der sågar vovede opstanden. "Arbejderstaten" var kun en parole, den var kun en fiktion, hvor arbejderklassens situation blev bestemt af andet end klassens interesser.

Karl Christian Lammers

Nyliberalismens sorte bog

Naomi Klein: The Shock Doctrine – The Rise of Disaster Capitalism. Penguin Books, London, 2007. 558 sider, £15. ISBN 978-0-713-99899-3.

Naomi Klein står sammen med Michael Hardt og Antonio Negri for det mest banebrydende venstreradikale teoriarbejde i og for det 21. århundrede.

Zapatisternes oprør i Chiapas, der startede den 1. januar 1994 indvarslede en ny global æra, men det var først efter *The Battle of Seattle* i 1999 at brede kredse i Vesten opdagede, at noget nyt er undervejs og forstod, at der var behov for nye teorier om den aktuelle magt, organisering og modstand. Det blev i udpræget grad Naomi Kleins *No Logo* og Michael Hardt og Antonio Negris *Empire*, begge fra 2000, der kom til at udfylde hullerne i de første år af det nye århundrede. Det karakteristiske ved disse bøger er, at de på tidssvarende og udogmatisk vis udvikler systematiske analyser og kritik af aktuelle tendenser med vægt på nye former for modstand i en global horisont. På det teoretiske terræn var der tale om en kritisk videreførelse af postmodernistiske temaer kombineret med genopdagelse af centrale elementer fra marxisme og kritisk teori. I lyset af tidligere årtiers fastlåste teoretiske positioner var der tale om genuine nybrud, der reflekterede erfaringerne hos en ny generation af venstreradikale, der hverken kunne identificere sig med den klassiske marxisme eller de mere radikale udgaver af postmodernismen.

Disse empiriske og teoretiske aspekter flød så sammen med et aktivistisk engagement i globaliseringsbevægelsen efter Seattle, hvilket var med til at skabe en ny sammenføjning af teori og praksis. Men selv om globaliseringen er kommet for at blive, så står verden ikke stille. Nye begivenheder påkalder sig opmærksomheden. De mest afgørende begivenheder på globalt plan efter *No Logo* og *Empire* er 11. september 2001, krigen mod terror og Irak-krigen. Såvel Michael Hardt og Antonio Negris *Mul-*

titude fra 2004 og Naomi Kleins *The Shock Doctrine* er skrevet i krigens skygge og indkredser de aktuelle konjunkturer i udviklingen af magt og modstand. *Multi-tude* er hovedsageligt skrevet før Irak-krigen og fokuserer bredt på konsekvenserne af den globale krig mod terror, mens Irak-krigen er det centrale omdrejningspunkt for Naomi Kleins nye bog.

No Logo og Empire blev ikke kun omfavnet af en lille gruppe æggehoveder og sortklædte – de blev globale bestsellers. Nye bøger af disse forfattere er derfor globale begivenheder, der tiltrækker sig stor opmærksomhed. *The Shock Doctrine* blev oversat til dansk i lyntempo og i forbindelse med udgivelsen kom Naomi Klein til landet og deltog i en række arrangementer, der sammen med bogen genererede bred dækning i massemedierne. Det bidrog også til markedsføringen, at Weekendavisens anmelder plagierede en anmeldelse fra en højreorienteret amerikansk tænketank, hvilket blev afsløret i Information. På denne måde blev den politiske dimension i bogen skarpere og medieinteressen forlænget et par dage. *Chokdoktrinen* (Klim, 2008) strøg herefter direkte ind som nummer 1 på bestsellerlisten for faglitteratur og skubbede hermed bøger som *Du ser træt ud, skal jeg holde dine bryster og 10 år yngre på 10 uger* længere ned på listen.

Den grundlæggende tese i *The Shock Doctrine* er enkel. I de sidste 35 år er kriser og choks blevet brugt til at gennemføre nyliberalistisk politik mod befolkningernes ønske. I de senere år er der opstået en decideret katastrofekarisme, hvor katastrofer bliver set som spændende muligheder for nye markeder og leder til systematiske angreb på

den offentlige sektor og civilsamfundet. Igennem bogen bliver denne tese langsomt foldet ud i lyset af den historiske udvikling og afslutningsvis bliver den aktuelle situation belyst.

Bogen tager sin begyndelse i 1950'erne hvor Milton Friedman og hans liberalistiske meningsfæller på University of Chicago skumler over marxismen og keynesianismen. De venter på bedre tider – altså kriser – og bruger i mellemtiden energien på at udvikle og popularisere deres økonomiske tanker, samt udbrede dem gennem tænketanke. Samtidig udvikler CIA nye torturformer, der har til hensigt at hensætte offeret i en choktilstand ved at blokere sanseindtryk og udradere hukommelsen. Hermed er vejen banet for nyliberalismens kombination af markeds-gørelse, chokterapi og tortur. Det første laboratorium for denne cocktail var Chile under Pinochet efter det CIA-støttede statskup i 1973, hvor selvste Milton Friedman er med til at kikkstarte den globale nyliberalistiske udvikling. *Economic man* skal herske og i lyset af dette mål er alle midler legitime. Privatiseringerne, dereguleringerne og de offentlige nedskæringer spiller sammen med statsterror, tortur og demokratiforagt. Et lysende eksempel for hele verden – ifølge de liberalistiske purister og USA. De følgende år breder nyliberalismen sig i Latinamerika og trækker et spor af blod og undertrykkelse med sig.

Det blev Margaret Thatcher der bringer nyliberalismen til de liberale demokratier i Vesten. Det chok som Falklands-krigen skabte, blev omsat til radikale liberalistiske reformer – nu uden tortur. Herefter bliver økonomen Jeffrey Sachs hovedmand bag en

mindre krigerisk form for nyliberalistisk chokterapi, der bliver institutionaliseret i IMF og Verdensbanken under eufemismen strukturtilpasning, mens WTO tager sig af den mere grundlæggende nyliberalistiske infrastruktur på globalt plan. I de følgende år bliver alle lande i økonomisk nød påtvunget en nyliberalistisk chokkur, der får fatale konsekvenser for arbejdere og fattige. Chokterapien er sat i globalt system og får et mere humant ansigt, der bliver opretholdt af tilsyneladende videnskabelig økonomisk teori. Efter nyliberaliseringen af Polen får den mere voldelige version af projektet en ny chance i Kina i forbindelse med massakren på Den himmelske freds plads i 1989 og så kommer turen til Sydafrika efter Apartheid og Rusland efter Sovjetunionens fald. Nyliberaliseringen af Rusland er præget af, at kapitalismen nu ikke længere skal konkurrere med kommunismen på globalt plan og konsekvenserne bliver derfor en endnu grummere udgave af kapitalismen, der har forfærdende følger for millioner af russere. Efter krisen i Asien i 1997 får en ny række lande det kapitalistiske overherredømme at føle og efter 11. september 2001 får republikanerne i USA rig lejlighed til at forcere den allerede fremskredne afmontering af velfærdsstaten. Naomi Klein karakteriserer dette som en postmoderne fase i chokøkonomien, hvor også krisehåndteringen bliver privatiseret sådan at katastrofekarismen bliver selvrefererende og der skabes et katastrofekaristisk kompleks: "Although the stated goal was fighting terrorism, the effect was the creation of the disaster capitalism complex – a full fledged new economy in homeland secu-

riety, privatized war and disaster reconstruction tasked with nothing less than building and running a privatized security state, both at home and abroad” (side 299). Der er tale om en mere avanceret og radikal form for korporatisme, hvor koncerner og stat samordner deres formidable magt med henblik på at regulere og kontrollere borgerne. Hvorefter militær og tortur igen bliver en integreret del af chokterapien. Som underliggende mulighed på globalt plan, men med Irak-krigen som paradigmatisk eksempel.

Naomi Klein beskriver Irak-krigen som en organiseret form for massetortur, hvor hele befolkningen udsættes for det fulde spektrum af torturinstrumenter samtidig med, at kulturen forsøges udryddet og erstattet af en radikal markedsmodel og stort set alle aspekter af processen er udliciteret til koncerner. Irak er et kapitalistisk mareridt – det er Milton Friedman og de andre nyliberalisters Frankenstein. Cirklen er sluttet efter de første skridt i Chile og projektets udvikling hen imod det katastrofepolitikale kompleks efter 11. september 2001. Naomi Klein beskriver Irak-krigen som fødslen af en katastrofeøkonomi, der har skabt en ny vækstperiode i bl.a. USA hvor orkanen Katrina i New Orleans ligeledes var en markedsåbning med stort vækstpotentiale. Men også andre steder i verden er katastrofepolitikalen slået ned, såsom efter tsunamien i 2004. Naomi Klein betragter dog Israel som det mest systematiske udtryk for den aktuelle katastrofepolitikale og som et skræmmebillede på, hvordan det katastrofepolitikale kompleks folder sig ud i en ny tidsalder, hvor fred, lighed og

stabilitet er en hindring for kapitalistisk ekspansion: “It is not an exaggeration to say that the War on Terror industry saved Israel’s faltering economy, much as the disaster capitalism complex helped rescue the global stock markets” (side 436).

Men dette nedslående fremtidsscenario afbalanceres af en håbefuldstående konklusion. I de sidste par år har nyliberalismen været på tilbagemarsk både ideologisk og institutionelt. Friedman er død og med ham er et ideologisk hegemoni lagt i graven. Ligeledes er IMF, Verdensbanken og WTO i dag kun skygger af sig selv og udfordres af alternativer i eksempelvis Latinamerika. Dette kontinent var det første der segnede under chokterapien, men choks skal gentages for ikke at aftage sig og i de senere år er der igangsat en udvikling, der skaber håb om en ny model for demokratisk socialisme i det 21. århundrede. Det skaber også håb om en ny global bølge efterhånden som chokbølgerne aftager sig eller folk bliver chokresistente alle steder i verden. Klein mener grundlæggende, at folk ønsker lighed og radikalt demokrati. Kun gennem vedvarende choks og tortur kan denne impuls undertrykkes.

The Shock Doctrine er mere moden og ambitiøs end *No Logo*. Den er også mere radikal. Kapitalisme, liberalisme og økonomisk teori, der i den hegemoniske diskurs i Vesten forbindes med demokrati, frihed, fremskridt og videnskab, bliver af Naomi Klein fremstillet som nødvendigvis forbundet med vold, tortur, totalitære regimer og ufattelige menneskelige lidelser. På denne måde indskriver hun centrale dele af marxismen og den kritiske teori i en original

teori om nyliberalismen. Samtidig viderefører hun sit fokus på koncerner, globalisering og korporatisme fra *No Logo*.

The Shock Doctrine skærper billedet af et nyt venstreradikalt terræn i det 21. århundrede. Bogen bør ikke anskues isoleret men som et aspekt af en fælles bestræbelse, der både er præget af almenhed og individualitet. Den nye intellektuelle aktivisme er generøs – og populistisk i det positive betydning. Der er tale om nedslag i den aktuelle, globale krise og kritikken vendes mod kapitalismen, liberalismen og økonomerne. Samfundskritikken og de positive visioner har et økonomisk omdrejningspunkt men er ikke økonomistiske. I denne kontekst er *The Shock Doctrine* et nyt højdepunkt. Bogen handler om den nyliberalistiske epokes vold, ødelæggelse, fattigdom og bristede illusioner. Men det er også en bog fuld af kærlighed til mennesker, modstand og sociale bevægelser, der kæmper for en bedre verden. Det er en hjerteskræende og smuk bog. Til tiden – for fremtiden.

Peter Nielsen

Brudflader i det danske samfund

Peter Nielsen (red.): *Brudflader. Økonomi og samfund 2008*, Frydenlund, København 2008, 247 s., ill., 249 kr., ISBN 978-87-7887-530-3

Andet nummer af *Økonomi og samfund*, *Brudflader*, indeholder 13 yderst interessante artikler om samfundsøkonomien i den danske debat. Antologien spænder bredt emnemæssigt, men indtager som helhed en kritisk vinkel til kapitalisme.

Peter Nielsen, der igen i år har redigeret bogen, lægger ud med en indledende artikel om fortællingerne om de to dominerende debattemner i Danmark; drivhuseffekten og manglen på arbejdskraft. Der er to afgørende forskelle på fortællingerne, der har betydning for deres plads i hierarkiet. Manglen på arbejdskraft er en national og økonomisk fortælling, mens fortællingen om drivhuseffekten er global og naturvidenskabelig. Det gør, at det er manglen på arbejdskraft, der fylder mest i Danmark. Økonomernes løsning på problemet er, at flere skal i arbejde, og det kan kun gå for langsomt og væksten skal forøges. Øget vækst medfører dog større udlædninger af drivgasser og forværrer drivhuseffekten. De to fortællinger er altså modstridende. Det er derfor ifølge Nielsen vigtigt for at erkende de vigtige brudflader mellem ønsket om mere vækst og ønsket om et bedre miljø, for at kunne omsætte drivhuseffektsfortællingen til politisk handling.

Ligeledes har Petter Næs en kritisk vinkel på ønsket om mere vækst i sit bidrag. Næs argumenterer for, at kapitalismen og den bæredygtige udvikling ikke er forenelige. Næs' konklusion er klar "Væksten må stoppes". Naturen er vigtig det økonomiske system, så de miljøproblemer, kapitalismen skaber, truer nutidens og fremtidens samfundsøkonomi.

Samspelet mellem velfærd og miljø kommer igen i Erik Christensens "Visioner for velfærd og miljø". I artiklen kritiserer Christensen velfærdssopfattelserne i regeringens velfærdskommission (RVK) fra 2003 og i velfærdskommissionen (DAV) nedsat af Socialpolitisk Forenin-

gen i 2004. Den forkerte velfærdssopfattelse skal ifølge forfatteren ses i lyset af, at RVK og DAV bygger på en fejlagtig arbejdssamfunds- og væktsopfattelse. Christensen skitserer som modspil til velfærdskommissionerne nogle elementer til en alternativ og mere visionær oppositionsvinkel. "Kampen om velfærden" sætter fokus på velfærds mobiliseringen. Forfatteren, Stine Maiken Brix, analyserer, hvordan protesterne, der i 2006 gjorde oprør med regeringens nedskæringer i den offentlige sektor, fik sat velfærd på den politiske dagsorden. Artiklen laver status over velfærds kampen og diskuterer muligheden for, at der bliver pustet nyt liv og værdier i velfærdssamfundet. I en anden artikel om velfærdssamfundet adskiller Nielsen velfærds- og velstands begrebet, som derved at genetablere velfærdsbegrebet som noget der er kontekstuel og kvalitativt, mens velstand er abstrakt og kvantitativt.

Fagbevægelsen har i de senere år været inde i en hård periode med udfordringer fra de globale konjunkturer, samt medlemstab. Der sættes fokus på fagbevægelsens mulige løsningsstrategier i to af artiklerne. Janne Tynell analyserer i sit bidrag de centrale temaer i overenskomstforhandlingerne i 2007, samt den indflydelse som forståelsen af nationale og globale konjunkturer har på fagbevægelsens krav. Hun problematiserer fagbevægelsens tilbageholdenhed i forhold til forhandlinger om lån, arbejdstid og arbejdsmiljø. Tynell mener, at fagforeningerne står over for en tung opgave i forhold til sine medlemmer. Der er nemlig opstået en kløft mellem topfolkene i fagbevægelsen og dens medlem-

mer. Hvis der skal bygges en bro over kløften, er de døde topfolk nødt til at lytte til medlemmer. Fagbevægelsens rolle diskuteres endvidere i Janne Gleerups bidrag "Offentlig modernisering". Der argumenteres for, at fagbevægelsen skal udvikle sig til en social bevægelse. Gleerup mener ligeledes, at fagforeningerne er nødt til lytte til medlemmernes erfaringer og behov, for at fagbevægelsen skal kunne blive ved med at eksistere. Yderligere skal bevægelsen vinde medlemmerne tilbage med blandt andet rabatordninger til for eksempel billigere rejser, fordelagtige bankaftaler osv.

Særlig interessant er Gitte Sommer Harrits artikel. Hun diskuterer i sit bidrag klassebegrebet i dagens videnssamfund. Hun undersøger om de sociale klasser er forsvundet eller forandret. Det klassiske klassebillede med arbejderne og kapitalisterne eksisterer ikke længere. Derfor er mange forskere begyndt at forny klassebegrebet ved at prøve at forstå den nye fremherskende gruppe; mellemklassen. Harrits gør dog op med det nye klassebegreb. Begrebet er forældet, dels fordi de sociale strukturer har ændret sig så markant, at klasserne er døde, dels fordi klasserne ikke længere har nogen effekt, hvilket skyldes ændringen af de politiske konflikter, samt menneskers identitet og handlinger. Harrits argumenterer dog for, at hvis man udvider klassebegrebet til at dække over økonomisk, kulturel og social kapital kan man stadig spore klasser i det danske samfund. Det skyldes, at der er fortsat er en fordeling af strukturelt funderede ressourcer, men på grund af den sociale forandring, er det ikke kun størrelsen på folks penge-

pung, der bestemmer fremtiden. Ifølge Harrits er det, der også er afgørende for menneskers livschancer og dannelsen af folks interesser den kulturelle kapital (for eksempel viden, evnen til sig eller en helt bestemt kompetence) og den sociale kapital (f.eks. netværk og en stor kontaktoverflade).

I sin artikel skildrer Sebastian Gjerring og Tage Wester den konflikt, som er opstået omkring information, hvad enten det er i form af musik, film, software, opskrifter osv. Information er i dagens samfund blevet ligeså værdifuldt som olie, men er konstant udsat for magt- og definitionskampe, der skyldes den teknologiske udvikling. Internetet gør det nu muligt at dele musik, film og anden information med et ukendt stort publikum på nærmest ingen tid uden, at folk mødes fysisk. Fildelingen, også kaldet "pirateriet", er blevet et så let, at mere eller mindre enhver har mulighed for det. Mod denne udvikling står oprethavsindustrien. Industrien har erkendt, at den ikke har mulighed for at bekæmpe samtlige pirater, så har valgt en strategi, der går ud på at forsøge at begrænse informationsdelingen. Det sker ved blandt andet gennemlovgivningen og skræmmebilleder som kreativitetens død og mistede arbejdspladser, samt ved at lade sin information (filer) være tilgængelige online mod et mindre beløb.

I Christian Ydesens artikel analyseres nye tendenser og problemer i menneskets forhold til arbejdet i dagens Danmark. I "To årtier i zapisternes tegn" analyserer Morten Ranum, hvordan en anderledes samfundskritik og politisk organisering udtrykkes i zapisternes organisering i junglen. Tom Børsen sæt-

ter fokus på den logik, der styrer udviklingen af ny medicin i "Den medicinal-industrielle logik". Børsen afslutter med at komme med forslag til, hvordan de nye dyre lægemidler bliver tilgængelige for alle. En mulighed er, at medicinalfirmaer selv nedsætter prisen, en anden er at øge det offentlige tilskud til medicin eller tillade kopipreparater.

Kommunalreformen fyldte meget i de forgangne års politiske debat, og bliver med rette diskuteret i "Kommunerne fra politik til butik". Forfatterne, Tim Knudsen og Heidi Houllberg Simonsen, diskuterer tesaerne omkring det kommunale selvstyres langsigtede udvikling. Kommunerne er inde i en udvikling, hvor de afdemokratiseres. Ifølge forfatternes prognose vil denne kedelige udvikling fortsætte. Den kommunale magt vil blive centreret omkring enkelte topfolk med borgmesteren i spidsen, samtidig med at stemmeprocenten til kommunalvalg vil falde.

Artiklerne er hver for sig yderst interessante og skrevet i et letlæseligt sprog. Antologien er samlet set et interessant indspark til diskussionen om økonomiens rolle i samfundet, hvad enten om man er enig i konklusionerne eller ej. Den kan med god grund anbefales til alle med interesse for dagens og fremtidens Danmark.

Mette Fentz

Jeg vil være fri!

Nina Lugovskaja: Jeg vil være fri! Bazar Forlag, København 2007, 340 sider, 299 kr. ISBN 978-87-7604-029-1.

"Åh, I bolsjevikker! Hvor dybt er i sunket? Hvad er det i laver?"

I går holdt Julia Ivanovna en forelæsning for vores klasse om Lenin og kom naturligvis ind på opbygningen af det nye samfund. [...] hvordan kan hun lyve sådan? Og hvem er det hun lyver for? For børn, som ikke tror på hende, som tavst smiler for sig selv og siger: Du lyver, du lyver!"

Således skrev en 14-årig pige fra Moskva i sin dagbog den 21. januar 1933 – og det skulle hun nok ikke have gjort. Den unge pige, Nina Lugovskaja, var nemlig datter af en aktivist i SR, det socialist-revolutionære parti, som under Stalin kom under nøje opsyn og efterhånden blev udrenset. Faderen var på dette tidspunkt netop hjemvendt efter tre års forvisning til Sibirien, og det hemmelige politi NKVD holdt et vågent øje med familien, med husransagelser og vedvarende forvisninger af faderen til følge.

I januar 1937 blev pigens dagbøger konfiskeret under en sådan husundersøgelse og førte til en sag mod familien for kontrarevolutionær SR-virksomhed og "planlægning af terroraktion mod kammerat Stalin". Sagen resulterede i 5 års arbejdslejr og yderligere 7 års forvisning for Nina Lugovskaja, hendes moder og to søstre (faderen var allerede forvist på dette tidspunkt, hvilket i øvrigt medførte en total fremmedgørelse overfor familien). Mirakuløst overlevede alle familiens kvinder årene i den berygtede Kolyma-lejr og moderen og søstrene blev rehabiliteret i 1953 efter Stalins død, mens den ulyksalige dagbogsskriver måtte vente 10 år og et personligt brev til Khrusjtjov mere, før hun i marts 1963 blev rehabiliteret. (Man kan undres over at forlaget i sin

indledning ukritisk kalder denne for "kammerat Khrusjtjov" – om han var en kammerat, endda i den sovjetkommunistiske brug af ordet, er der vel delte meninger om.)

Dagbøgerne, der dækker perioden fra 1932-1937, blev tilfældigvis fundet af en russisk historiker i NKVD's arkiv i 2001 og den jødiske Anne Frank, der skrev dagbog under nazistregimet i Tyskland, har således fundet sit sovjetiske sidestykke. Dette historiske dokument glimrer ved at NKVD har foretaget understregninger i selve dagbøgerne, og disse afsnit er fremhævet med fred skrift i udgivelsen. Således får læseren indblik i hvilke afsnit af dagbogen der er anset som særligt kontrarevolutionære og brugt i retssagen.

Bogen er et portræt, ikke kun af en diktaturstat, men også af en ung pige. Og lad der ikke et sekund herske tvivl: undertegnede har al tænkelig sympati for en teenage-piges kvaler: kærligheden og det andet køn, problemer med udseendet (vor heltinde skeler), at føle sig kejtet i sociale sammenhænge, tvivl om fremtiden og hvilken vej man skal vælge, tvivl på egne evner og intellekt, dilemmaet mellem lyster og pligter, kedsomheden i skolen og lysten til at gøre oprør, forholdet til veninderne, irritation over forældrene og de to søstre der ser ud til at have det så legende let. Og ikke mindst (usædvanligt skarpe) overvejelser om det at være kvinde i en mandeverden. Tilsyneladende bakser man med disse ting uanset om man er en ung pige i Moskva i Stalins Sovjetunion eller i København i 1990'erne. Men ... alle disse uendeligt selvoptagede overvejelser som skrives ned i en ung

piges dagbog er ikke tilegnet andre øjne end dagbogsskriveren selv. For det første – nå ja, sagt rent ud: det er svært kedeligt at læse side op og side ned om vor heltindes komplekser. For det andet sidder man med en følelse af at Lugovskaja ville rotere i sin grav hvis hun vidste at alle disse blottelser nu bliver læsere verden over til del. Allerede dengang bekymrede tanken hende:

"Tænk hvis lejligheden bliver gennemsoget, og de tilfældigvis tager den [dagbogen, anm.] med sig, fordi de ser kritiske bemærkninger om Stalin. Og den havner i ærmet hos en stikker. De vil læse den og grine ad mit kærlighedsrøvl. Jeg bliver nødt til at gemme den." (s. 128)

Med husransagninger, en forvist fader og et skarpt blik for Sovjetstyrets uretfærdigheder, skulle man mene at langt alvorligere bekymringer for, hvad der ville ske, hvis dagbogen bliver fundet, skulle tage form. Men Lugovskaja tænker først og fremmest på dette; om nogen vil grine ad hendes "kærlighedsrøvl". Det er ikke skrevet for at være underholdende, og er det heller ikke. Det er en anelse grænseoverskridende at få så stort et indblik i en ung piges psyke, som for det første er kedeligt for den der ikke personligt har kendt pigen, for det andet ikke burde være blevet en til del. Man sender en varm tanke til det danske forlag Bazar, der i forhold til den oprindelige udgave har skåret i teksten "for at undgå for mange gentagelser."

Nina Lugovskajas mor hang sig da heller ikke i sin datters "kærlighedsrøvl." Da moderen fandt (og læste!) dagbogen, fandt hun også de rette bekym-

ringer frem. Dette har ført til understregninger hist og her, men ikke nær nok til i sidste ende at redde familien. For eftertiden er det en skam at disse understregninger har fundet sted, men nok ganske fornuftigt tænkt fra moderens side.

Naturligvis er direkte kritiske bemærkninger om sovjetstyret understreget af NKVD. Men også pigens overvejelser og mere eller mindre seriøse planer om selvmord er understregede så én må undres: var det særligt kontrarevolutionært at tage sit eget liv?

Det er dog ikke kun de af NKVD fremhævede afsnit som er interessante – og heldigvis ikke alt andet der er kedeligt. Beskrivelserne af pigens dagligdag indeholder også indirekte beskrivelser af det sovjetiske samfund i 1930'erne, som kommer læseren til del. Beskrivelser af miljøet omkring kunstakademiet hvor søstre studerer, samt overvejelserne om hvilken vej Lugovskaja selv skal tage indenfor uddannelsessystemet, hospitalsindlæggelse for at blive opereret på sit skelende øje – alt sammen giver en idé om hvordan samfundet var indrettet.

Interessant er det også at 1930'ernes sult i de sovjetiske landområder ikke gik ubemærket forbi i hovedstaden. Lugovskaja ved, fra flygtninge fra landområderne der kommer til byen, og fortæller om lig i gaderne, – og oplever selv på ferie hos familie på landet – at der var langt imellem mad i disse områder. Dette faktum lykkedes det altså ikke den sovjetiske propaganda at skjule for den del af befolkningen (inkl. en 14-årig pige) der havde sin kritiske sans i behold. Hun omtaler sågar 5 millioner døde og et totalt fejlslagent land-

brug i Ukraine, hvor man så end har fået adgang til de oplysninger i Stalins Sovjetunionen (Stalin omtales i øvrigt "*slynglen og banditten, den modbydelige georgier, der har forkrøblet Rusland*"). Lugovskaja er heller ikke blind for politiske mord, eller det faktum at arbejdere ikke har råd til at købe i de bugnende forretninger på Moskvas hovedstrøg. Forlaget mener dog at vide at Lugovskaja blev "offer for nationalistisk propaganda" da bogen af og til får et antisemitisk islæt, men man har en fornemmelse af at det snarere er forlaget der ønsker at undskylde Lugovskajas (vist for 1930'erne gan-

ske almindelige) holdninger i den retning – "offer for propaganda" har man svært ved at anse hende for, med udbrud som "Jeg bliver aldrig enig med dem, som mener, at det styre, vi har nu, er socialisme, og at de rædsler, vi oplever nu, er helt normale."

Jeg vil være fri er først og fremmest et rasende interessant historisk dokument. Dernæst er det en oplysende og sine steder gribende fortælling om dagligdagen i Moskva for en familie der materielt ikke var velstående, men heller ikke led nød. Det er en fortælling om ikke at passe ind i

et topstyret paranoidt overvågningssamfund og de frustrationer det medfører. Det er også en fortælling om at finde veje til de sandheder som ellers søges skjult. Og det er et bevis på at dette sagtens kunne lade sig gøre, hvis man holdt øjnene åbne og i øvrigt brugte almindelig kritisk sans og sund fornuft.

Jeg vil være fri er klart anbefalelsesværdig læsning, om end man med fordel kan springe et par sider i teksten, når vor heltinde går i selvsving, og dermed skåne både sig selv og hende for indblik i hvad der rettelig ikke tilkommer os at vide.

Iben Bjørnsson